

W oczekiwaniu na uchwałę połączonych izb SN, czyli o podstawach prawnych i granicach ochrony dobra osobistego w postaci „więzi rodzinnej”

► dr hab. Radosław Strugała¹

W jednym z niedawnych wyroków SN zwrócił uwagę na pewne „skutki uboczne”, jakie może nieść ze sobą uznawanie więzi rodzinnej za dobro osobiste. W zdaniach odrębnych do uchwały Izby Cywilnej SN skrytykowano z kolei tendencję do zbyt łatwego przyznawania określonym wartościom statusu dobra osobistego, krytykę tę odnosząc wyraźnie do dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej. Takie wypowiedzi SN mogły się zdawać zapowiedzią odejścia od, niemal całkowicie powszechnej, w orzecznictwie akceptacji dla dobra osobistego w postaci więzi rodzinnych. Wraz z podjęciem przez Izbę Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych uchwały z 22.10.2019 r.² taka perspektywa stała się jeszcze bardziej realna. Powstała na skutek tej uchwały rozbieżność stanowisk prezentowanych przez SN doprowadzi niebawem do podjęcia przez SN uchwały połączonych izb. Uchwała rozstrzygnie, czy zadośćuczynienie może być zasądzone na rzecz bliskich osoby, która na skutek deliktu doznała ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, który uniemożliwił jej nawiązanie lub kontynuowanie więzi łączącej ją z bliskimi. Niniejszy artykuł dotyczy kluczowej dla tego rozstrzygnięcia kwestii zasadności wyróżniania dobra osobistego w postaci więzi rodzinnych i granic jego ewentualnej ochrony.

„Odkrycie” dobra osobistego w postaci „więzi z bliskimi”

De lege lata art. 446 § 4 KC przewiduje możliwość zasądzenia zadośćuczynienia na rzecz osób doznających krzywdy (polegającej na negatywnych odczuciach, np. w postaci cierpienia, poczucia tęsknoty, straty czy wręcz pustki³),

¹ Autor jest pracownikiem Instytutu Prawa Cywilnego na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0001-5770-770X.

² I NSNZP 2/19, Legalis.

³ Zob. np. wyrok SN z 17.4.2015 r., III CSK 173/14, Legalis; wyrok SA w Szczecinie z 27.3.2019 r., I ACa 533/18, Legalis; wyrok SA w Białymstoku z 28.2.2020 r., I ACa 714/19, Legalis; wyrok SA w Gdańsku z 5.11.2018 r., V ACa 8/18, Legalis, gdzie omawianą tutaj krzywdę ujęto w taki właśnie sposób.

która jest rezultatem śmierci bliskiego spowodowanej deliktem. Zakreślając krąg uprawnionych do uzyskania zadośćuczynienia z tego tytułu przepis używa formuły „najbliższych członków rodziny”.

Przepis art. 446 § 4 został dodany do KC na podstawie ustawy z 30.5.2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw⁴, która weszła w życie 3.8.2008 r. Znajduje on zastosowanie **wyłącznie** do przypadków, w których śmierć będąca źródłem krzywdy bliskich zmarłego nastąpiła **po wejściu w życie przepisu**⁵. Przepis ten nie może natomiast stanowić podstawy prawnej dla dochodzenia zadośćuczynienia przez osoby, które doznały krzywdy z powodu śmierci bliskiego mającej miejsce przed jego wejściem w życie. Podejmując próbę złagodzenia skutków takiego rozstrzygnięcia intertemporalnego judykatura wypracowała stanowisko, zgodnie z którym zadośćuczynienie na rzecz bliskich zmarłego z powodu śmierci osoby bliskiej powoda, która nastąpiła przed wejściem w życie przepisu art. 446 § 4 KC może być zasądzone na podstawie art. 448 KC⁶. Taki pogląd zakłada, że krzywda wywołana śmiercią osoby bliskiej powinna być traktowana jako skutek naruszenia własnego dobra osobistego powoda dochodzącego zadośćuczynienia, a dokładniej – **dobra osobistego w postaci więzi emocjonalnej lub rodzinnej**, niekiedy określanego także mianem **prawa do życia w (pełnej) rodzinie**⁷.

Dalszy „rozwój” dobra osobistego i jego odbiór w doktrynie

W doktrynie od dawna przewidywano, że dobro osobiste w postaci więzi rodzinnej czy emocjonalnej, „odkryte” z uwagi na doraźną potrzebę przezwyciężenia opisanych wyżej konsekwencji intertemporalnych, szybko zacznie „żyć własnym życiem”, otwierając drogę do dochodzenia, na podstawie art. 448 KC, zadośćuczynienia za krzywdę wynikającą z jego naruszenia, do którego doszło z innego powodu niż śmierć osoby bliskiej pokrzywdzonego. Tak też się stało. Uznanie więzi rodzinnej za dobro osobiste dość szybko zrodziło konsekwencję w postaci przyznania zadośćuczynienia za krzywdę dotykającą najbliższych osoby, która na skutek czynu niedozwolonego nie zmarła, lecz doznała ciężkiego i nieodwracalnego uszczerbku

⁴ Dz.U. Nr 116, poz. 731.

⁵ Co przy tym ważne, znajduje on zastosowanie do przypadków, gdy śmierć nastąpiła po jego wejściu w życie, nawet jeśli była następstwem zdarzenia (np. wypadku drogowego), które miało miejsce przed jego wejściem w życie (zob. wyrok SN z 5.10.2011 r., IV CSK 10/11, Biul. SN Nr 1/2012, s. 9; zob. też K. Mularski [w:] Kodeks cywilny. Komentarz. T. I, pod red. M. Gutowskiego, Warszawa 2016, s. 1857 i przytoczone tam orzecznictwo).

⁶ Zob. wyrok SN z 11.5.2011 r., I CSK 621/10, Legalis; uchwała SN z 13.7.2011 r., III CZP 32/11, OSP Nr 3/2012, poz. 32; wyrok SN z 5.10.2011 r., IV CSK 10/11, Biul. SN Nr 1/2012, s. 9; uchwała SN z 22.10.2010 r., III CZP 76/10, OSNC – Zb. dodatkowy Nr B/2011, poz. 42.

⁷ Co do nazw używanych dla określenia tego dobra osobistego zob. np. wyrok SN z 14.1.2010 r., IV CSK 307/2009, OSP Nr 2/2011, poz. 15, s. 90–93; uchwała SN z 13.7.2011 r., III CZP 32/2011, OSP Nr 3/2012, poz. 32; wyrok SA we Wrocławiu z 21.2.2013 r., I ACa 60/13, Legalis; wyrok SA w Poznaniu z 18.6.2013 r., I ACa 392/13, Legalis; wyrok SN z 25.5.2011 r., II CSK 537/10, Legalis; wyrok SA w Poznaniu z 13.2.2013 r., I ACa 1221/12, Legalis.

na zdrowiu, uniemożliwiającego nawiązanie lub utrzymanie więzi emocjonalnej, jaka istniałaby między nim a dochodzącym zadośćuczynienia w braku deliktu. Pogląd o możliwości zasądzania w takich stanach faktycznych zadośćuczynienia na podstawie art. 448 KC, najpełniej uzasadniony w **uchwałach SN z 27.3.2017 r.**⁸, można obecnie uznać za utrwalony⁹.

Z czasem naruszenia dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej zaczęto dopatrywać się także w innych stanach faktycznych. Jako jego naruszenie próbuje się np. kwalifikować brak utrzymywania przez rodzica kontaktów z dzieckiem i brak zainteresowania dzieckiem¹⁰. W orzecznictwie sądów powszechnych niejednokrotnie przyjmowano, że naruszenie takie stanowi utrudnianie przez jedno z rodziców kontaktów drugiego rodzica z dzieckiem¹¹. Niedawno za naruszenie dobra osobistego więzi rodzinnej uznano nawet akt powtarzającej się zdrady małżeńskiej¹². Szeroki zakres ochrony dobra osobistego w postaci więzi rodzinnych czy uczuciowych, choć spotyka się z aprobatą niektórych przedstawicieli doktryny¹³, jest ostatnio dość powszechnie krytykowany w piśmiennictwie. W toczonej w literaturze dyskusji nad zasadnością wyróżnienia omawianego dobra osobistego coraz częściej pada argument odwołujący się do **zagrożenia całkowitą inflacją kategorii dóbr osobistych i zbyt szerokim otwarciem możliwości uzyskiwania zadośćuczynienia, do którego nieuchronnie doszłoby w razie uznania więzi za dobro osobiste**¹⁴. Przeciwno takiej kwalifikacji miałyby także przemawiać **charakter więzi rodzinnej**, która – jak przyjmują niektórzy przedstawiciele doktryny – **nie ma pewnych cech immanentnie związanych z dobrami osobistymi**. Zwraca się uwagę, że nie ma ona charakteru indywidualnego, lecz **interpersonalny** (relacyjny)¹⁵. Praktyka zasądzania na podstawie art. 448 KC zadość-

uczynienia na rzecz bliskich osób, które na skutek deliktu nie poniosły wprawdzie śmierci, ale doznały ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, jest krytykowana nie tylko w uwagi na ogólny brak aprobaty dla wyróżnienia dobra osobistego w postaci więzi rodzinnych. Dodatkową przyczyną tej krytyki jest wydzwitek takiej linii orzeczniczej, który w ocenie jej krytyków deprecjonuje więzi łączące bliskich z osobami głęboko niepełnosprawnymi¹⁶. Jeszcze dalej idące zastrzeżenia budzi dostrzeganie naruszenia dobra osobistego w fakcie nieutrzymywania kontaktów rodzica z dzieckiem i braku zainteresowania dzieckiem czy w akcie zdrady małżeńskiej. Jak się zauważa, rodzi ono ryzyko naruszenia autonomii osób, w relacji do których przysługuje uprawnionemu dobro osobiste¹⁷.

Zmiana podejścia judykatury?

Zasygnalizowane wyżej obawy towarzyszące kwalifikowaniu więzi rodzinnej czy emocjonalnej jako dobra osobistego podzielił Rzecznik Praw Obywatelskich, który stosunkowo niedawno wniósł skargę o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia, które skutkowało pozostaniem w mocy wyroku uwzględniającego powództwo o zadośćuczynienie na rzecz małżonka z tytułu krzywdy doznanej przez niego z powodu zdrady małżeńskiej, jakiej dopuszczała się pozwana. Rzecznik zwrócił uwagę na akcentowane w doktrynie zagrożenia. W fakcie przyznania od zdrażającej małżonki i jej partnera zadośćuczynienia za krzywdę spowodowaną zdradą małżeńską Rzecznik upatrywał naruszenia prawa materialnego (art. 24 i 448 KC) oraz konstytucyjnych praw człowieka i obywatela (art. 31 ust. 1 i art. 74 Konstytucji RP)¹⁸. Rozpoznając skargę SN podzielił te zarzuty. Sąd odrzucił możliwość dochodzenia ochrony dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej w przypadku zdrady małżeńskiej. Jako powód wskazał szczególnie kontekst jego naruszenia. Jak podkreślił, w przypadku zdrady dopuszcza się go jedna ze stron relacji rodzinnej, relacja ta (i skutki jej naruszenia) jest zaś uregulowana w sposób szczególnie i samodzielnym przez przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁹. Dodatkowo Sąd zwrócił uwagę, że ochrona dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej w przypadku jej naruszenia przez jedną ze stron tej więzi, mogłaby prowadzić do nieakceptowalnych konsekwencji wynikających z ewentualnego zastosowania niemajątkowych środków ochrony tego dobra (roszczeń, o których mowa w art. 24 § 1 KC). Jak zauważył, w przypadku zdrady małżeńskiej roszczenia te mogłyby przyjąć postać żądania zakazu zbliżania się określonej osoby do współmałżonka powoda (powódki) albo zbliżania się współmałżonka do tej osoby. Treść uzasadnienia omówionego wyżej wyroku wskazuje, że mimo zakwestionowania możliwości korzystania ze środków ochrony dóbr osobistych w przypadku zdra-

⁸ III CZP 69/17, III CZP 60/17, III CZP 36/17, Legalis.

⁹ Podzielono go np. w wyroku SN z 9.8.2016 r., II CSK 719/15, Legalis; wyroku SN z 27.3.2018 r., III CZP 60/17, Legalis; wyroku SN 10.2.2017 r., V CSK 291/16, Legalis; wyroku SA w Warszawie z 18.1.2016 r., VI ACa 1405/14, Legalis.

¹⁰ Zob. uzasadnienie wyroku SA w Katowicach z 15.5.2015 r., I ACa 131/15, POSP.

¹¹ Zob. np. wyrok SA w Gdańsku z 15.7.2015 r., I ACa 202/15, POSP; wyrok SA w Katowicach z 4.11.2011 r., I ACa 374/11, Legalis; wyrok SO w Lublinie z 31.7.2017 r., I C 398/16, Legalis.

¹² Zob. wyroki sądu I i II instancji, o których mowa w uzasadnieniu wyroku SN z 11.12.2018 r., IV CNP 31/17, Legalis.

¹³ Zob. np. liczne wypowiedzi B. Lackorońskiego (np. B. Lackoroński, *Więzi rodzinne jako dobro osobiste – uwagi na tle wyroku Sądu Najwyższego z 9 sierpnia 2016 roku*, II CSK 719/15 [w:] *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Materiały Naukowe*, T. V, pod red. M.J. Zielińskiego, Warszawa 2017, s. 96 i n.; B. Lackoroński, *Kontrowersje wokół ustalania odpowiedzialności z tytułu naruszenia więzi rodzinnych jako dobra osobistego*, „*Studia Prawnoustrojowe*” Nr 46/2019, s. 190 i n.), który zdecydowanie akceptuje możliwość zasądzenia na podstawie art. 448 KC zadośćuczynienia za krzywdę spowodowaną naruszeniem więzi wynikającym z ciężkiego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia osoby bliskiej poszkodowanego. Zob. też K. Osajda, *Zadośćuczynienie za doznanie przez bliskiego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku*, PiP Nr 1/2016, s. 74 i n.

¹⁴ Por. Z. Strus, *Zadośćuczynienie w razie śmierci osoby najbliższej* [w:] *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 Kodeksu cywilnego na tle doświadczeń europejskich*, pod red. Z. Strusa, K. Ortyńskiego, J. Pokrzywniaka, Warszawa 2010, s. 16.

¹⁵ Zob. zwłaszcza L. Bosek, *W sprawie kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego* (uwagi krytyczne na tle aktualnego orzecznictwa

Sądu Najwyższego), „*Forum Prawnicze*” Nr 3/2015, s. 8; T. Grzeszak, *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, PS Nr 4/2018, s. 40.

¹⁶ T. Grzeszak, *op. cit.*, s. 38.

¹⁷ Zob. zwłaszcza *ibidem*, s. 7–41.

¹⁸ Zob. treść uzasadnienia wyroku SN z 11.12.2018 r., IV CNP 31/17, Legalis.

¹⁹ T. jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 1359.

dy małżeńskiej, Sąd nie zanegował jednak samej zasadności wyróżnienia dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej czy emocjonalnej. Wyraźnie uznał takie dobro osobiste i zaakceptował możliwość dochodzenia roszczeń ochronnych, jeśli do jego naruszenia doszło na skutek czynu niedozwolonego popełnionego przez osobę trzecią (niebędącą stroną relacji), a skutkiem naruszenia jest pogorszenie relacji wynikające z ciężkiego, trwałego uszczerbku na zdrowiu osoby bliskiej. Także w tym zakresie w spójnej do niedawna linii orzeczniczej pojawił się jednak jakiś czas temu istotny wyłom. Czyni go treść uzasadnień **uchwał SN z 27.3.2018 r.**²⁰

Wprawdzie i w tych uchwałach SN uznał dopuszczalność żądania zadośćuczynienia za krzywdę w postaci cierpienia psychicznego, żalu i smutku przez osoby bliskie ciężko i trwale poszkodowanego. Większość składu orzekającego przychyliła się też w uzasadnieniu do poglądu uznającego więź rodzinną za dobro osobiste, o którym mowa w art. 448 KC, zauważając, że do jego naruszenia może dojść nie tylko w razie śmierci, ale również na skutek ciężkiego uszczerbku na zdrowiu bliskiego osoby dochodzącej zadośćuczynienia. Jednocześnie jednak dwóch sędziów sformułowało **zdania odrębne**, w których wyraźnie nawiązali oni do przywołanego wyżej argumentu zgłaszanego w doktrynie przez autorów sprzeciwiających się wyróżnianiu dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej czy uczuciowej. Obaj sędziowie, choć zgodzili się z resztą składu co do możliwości zasądzenia zadośćuczynienia za krzywdę bliskich będącą skutkiem ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu bezpośrednio poszkodowanego, zanegowali jednak poprawność traktowania więzi rodzinnej (emocjonalnej) jako dobra osobistego. Podstawy do zasądzenia zadośćuczynienia upatrywali więc nie w art. 448, ale w art. 446 § 4 KC stosowanym w stanie faktycznym będącym podstawą rozstrzygnięcia *per analogiam*.

Można odnieść wrażenie, że taki pogląd zatrzymuje się w pół drogi. W doktrynie odmowa kwalifikowania więzi rodzinnej i uczuciowej w kategoriach dobra osobistego ma na celu uzasadnienie wniosku o niemożliwości żądania zadośćuczynienia za krzywdę związaną z zerwaniem czy pogorszeniem tej więzi na podstawie art. 448 KC. To z kolei prowadzi do wniosku, że jej naruszenie może być sankcjonowane za pośrednictwem zadośćuczynienia tylko w przypadku śmierci bliskiego; wyłącznie w granicach uregulowania art. 446 § 4 KC. Przytoczone zdania odrębne zdają się mieć zupełnie inny, bardziej techniczny cel. **Zaprezentowany w nich pogląd zmierza do tego, by przed „inflacją” ocalić samą kategorię dóbr osobistych jako istotną instytucję prawa prywatnego.** Jak zauważa jeden z sędziów, zbyt łatwe sięganie do tej kategorii „stwarza realne niebezpieczeństwo dekompozycji konstrukcji dóbr osobistych oraz rozmycia ich ochrony”. Tymczasem za potrzebą ograniczenia możliwości zasądzania zadośćuczynienia za krzywdę spowodowaną takim czy innym naruszeniem więzi z bliskimi zdają się przemawiać nie tylko względy czysto doktrynalne. Zbyt szeroki zakres stanów faktycznych, w których takie zadośćuczynienie może być przyznawane może rodzić ryzyko zbyt

obciążenia osób potencjalnie odpowiedzialnych. Ryzyko to dostrzeżono w literaturze²¹. Jakiś czas temu zwrócono na nie też uwagę w uzasadnieniu projektu przepisów zmieniających zakres odpowiedzialności ubezpieczycieli z tytułu obowiązkowego ubezpieczenia OC²². Przyjęto tam, że następujący w ostatnich latach znaczny wzrost wysokości składek na to ubezpieczenie wynika m.in. ze zbyt szerokiego kręgu osób bliskich uprawnionych do zadośćuczynienia za krzywdę będącą wynikiem uszczerbków doznawanych w wypadkach drogowych przez poszkodowanych bezpośrednio. Takie ryzyko zbyt obciążenia odpowiedzialnością jest aktualne bez względu na to, czy zadośćuczynienie za krzywdę odczuwaną z powodu ciężkiego stanu zdrowia osoby bliskiej byłoby zasądzane na podstawie art. 448 KC (tzn. z uwagi na naruszenie dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej) czy stosowane *per analogiam* art. 446 § 4 KC, co do którego przyjęto, że umożliwia on kompensację takiej krzywdy, mimo że sama więź z poszkodowanym bezpośrednio w wyniku deliktu nie stanowi dobra osobistego.

Jeśli zreferowane wyżej zdania odrębne sędziów Izby Cywilnej SN zatrzymywały się „w pół drogi” do celu, jakim jest osłabienie ochrony więzi rodzinnych, to zdecydowany krok naprzód uczyniono w **uchwale składu 7 sędziów Izby Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych z 22.10.2019 r.**²³ W uchwale tej przyjęto, że **osobie bliskiej poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego rozstroju zdrowia nie przysługuje zadośćuczynienie pieniężne na podstawie art. 448 KC.** Uzasadnieniem takiego wniosku było stwierdzenie, że art. 446 § 4 KC w ogóle abstrahuje od jakiegokolwiek dobra osobistego, przepis ten nie chroni żadnego dobra osobistego, a jego celem jest kompensacja krzywdy spowodowanej śmiercią osoby bliskiej powstającej w oderwaniu od dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej. W przekonaniu SN tego rodzaju dobro osobiste w ogóle nie istnieje, a zatem krzywda odczuwana z powodu zerwania więzi rodzinnej czy emocjonalnej, do której doszło z powodu ciężkiego uszczerbku na zdrowiu osoby bliskiej nie może być też naprawiana na podstawie art. 448 KC²⁴. Oprócz uzasadnienia natury historycznej i systemowej, Sąd wyjaśniał swoje stanowisko odwołując się do sygnalizowanych wcześniej w doktrynie i orzecz-

²¹ Zob. np. A. Maciążek, Ekonomiczne aspekty związane z wypłatą zadośćuczynienia przez zakłady ubezpieczeń, „Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Materiały Naukowe. Zadośćuczynienie na rzecz poszkodowanego w wypadku komunikacyjnym i na rzecz osób najbliższych” 2017, t. 5, s. 32–33.

²² Projekt założeń do projektu ustawy o zmianie ustawy o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych oraz niektórych innych ustaw” z 23.3.2017 r. Projekt jest rezultatem prac *Warsaw Enterprise Institute* podjętych z inicjatywy Przewodniczącego Zespołu na rzecz Wspierania Przedsiębiorczości i Patriotyzmu Ekonomicznego, dostępne na: <https://wei.org.pl/wp-content/uploads/2017/12/old/images/file-f548980ec8e2704fafa574f4d18473bd.pdf>.

²³ Zob. przyp. 2.

²⁴ Zob. też wyrok SN z 17.12.2019 r., I NSNc 5/19, Legalis, gdzie wyraźnie podkreślono, że: „[n]ie istnieje dobro osobiste w postaci więzi rodzinnych, z czego wynika brak podstaw do żądania zadośćuczynienia w przypadku naruszenia tychże więzi na podstawie art. 448 KC przez osoby najbliższe bezpośrednio poszkodowanego”.

²⁰ Zob. przyp. 7.